

ПОЖНЯНСЬКИЙ СКАРБ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ЗНАРЯДЬ

Лариса БІЛИНСЬКА^{1,2} , Сергій ГОРБАНЕНКО³

¹ Державне підприємство Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України»,

Інститут археології НАН України,

вул. Володимира Івасюка, 12, 04210, Київ, Україна

² Сумський обласний краєзнавчий музей,

вул. Герасима Кондратьєва, 2, 40030, Суми, Україна,

e-mail: larysa.bilynska@gmail.com, oasu_sumy@ukr.net

³ Інститут археології НАН України,

вул. Володимира Івасюка, 12, 04210, Київ, Україна,

e-mail: gorbanenko@gmail.com

У 2018 р. до Сумського обласного краєзнавчого музею передано «скарб» давніх речей сільськогосподарського призначення, виявлений неподалік від с.Пожня. Він складався з чересла зі втулковим типом кріплення і трьох кіс-горбуш (одна з кільцем для кріплення). Подібні чересла досі одиничні, а їхні знахідки відомі лише зі слов'янських пам'яток трьох археологічних культур: боршевської, волинцевсько-роменської й райковецької. Завдяки порівняльному аналізу аналогічних матеріалів з культурно-хронологічного оточення обґрунтовано приналежність цього заховання до волинцевсько-роменських старожитностей.

За деталями (із залученням широкого кола аналогій, археологічних, іконографічних та етнографічних даних) реконструйовано знаряддя праці. Чересло могли використовувати на найпрогресивнішому знарядді типу 5 – плужного типу (кивогрядильне рало, з ральником, укріпленим залізним широколезим наконечником і поставленим горизонтально до ґрунту, череслом і відвальною дошкою). Використання втулкового типу кріплення, імовірно, засвідчує певний «ремонт» знаряддя. Коси-горбуші належали до коротких кіс або напівкіс, у яких лезо закріплювали на невеликих руків'ях за допомогою металевого або еластичного фіксатора, з можливістю регулювання кута між руків'ям і лезом.

Нині Пожнянський скарб – це лише п'ята знахідка подібного заховання в ареалі поширення волинцевсько-роменських пам'яток: Глухів, Жерновець, між сс.Сутрове й Нижні Деревеньки, можливо – Хитці. За аналогіями культурно-хронологічного оточення подібних заховань, його слід визнати суто побутовим тимчасовим депозитом для зберігання майна, здійсненим поза межами пам'ятки. Деталізація інтерпретації таких речових (некоштовних) депозитів потребує створення якомога повного каталогу для Східної Європи.

Картографування засвідчує, що скарб, вочевидь, не варто зіставляти з нині відомими синхронними археологічними пам'ятками. Натомість, привертає увагу розташування скарбу неподалік від історично відомих та археологічно реконструйованих шляхів. Імовірно, слід говорити про те, що давній мандрівник за невизначених обставин був змушений «тимчасово» приховати своє майно.

Ключові слова: Пожня, скарб, слов'яни, остання чверть I тис. н. е., хліборобство, чересло, коса-горбуша.

У 2018 р. житель смт Краснопілля А.Верещага передав до Сумського обласного краєзнавчого музею (СОКМ) комплекс виготовлених із заліза давніх речей сільськогосподарського призначення. Він складався з чотирьох одиниць: чересла зі втулковим типом кріплення і трьох кіс-горбуш. Заховання знайдене за 1,5 км на північний захід від

с. Пожня Великописарівської селищної територіальної громади Охтирського р-ну Сумської обл., на вкритій лісовими насадженнями невеликій терасі на схилі правого берега р. Пожня – правої притоки р. Ворсклиця (басейн Ворскли). На місці знахідки, яке вказав А. Верещага, була виявлена напівзасипана яма розміром 0,55×0,45 м. У закладеному над нею шурфі в порушеному ґрунті ями були помічені дрібні шматочки іржі та сліди корозії заліза, культурного шару чи об'єктів у темно-сірому гумусованому шарі й на материк не виявлено (Білінська, Білінський, 2018). Імовірно, заховання відбувалося за межами поселенських об'єктів. За супровідною інформацією, комплекс було виявлено у вигляді скарбу¹: речі лежали компактно – три залізні коси і чересло (плужний ніж) над ними.

Рис. 1. Пожнянський скарб сільськогосподарських знарядь, місце виявлення: 1 – на карті-схемі України; 2 – на карті-схемі Сумської обл.; 3 – на космознімку, основа Google Maps

Fig. 1. Pozhnia hoard of agricultural tools, location of discovery: 1 – on the map of Ukraine; 2 – on the map of Sumy Region; 3 – on an aerial photograph, based on Google Maps

¹ Скарб – цінні речі; коштовності, приховані в землі (або в інший спосіб). Депозит – вклад, заклад; цінні речі, покладені на зберігання. У статті використовуємо обидва слова як частково синонімічні, але з різними відтінками: приховані цінні речі, і речі, що перебувають (приховано) на тимчасовому зберіганні. У першому випадку наголошено на цінності речей, важливий, щоб їх приховати; у другому – на тому, що цей сховок тимчасовий і ці речі, очевидно, планували надалі вилучити й використовувати за призначенням. Імовірно, варто було б запровадити термін «скарб-депозит», для поєднання обох значень. Також як синонім вживаємо й слово «заховання».

Метою публікації є введення до наукового обігу виявленого скарбу хліборобських знарядь та його культурно-хронологічна атрибуція.

Знахідка не пов'язана із відомими охоронюваними пам'ятками археології (рис. 1), проте в радіусі близько 10 км розташовані роменсько-давньоруські комплекси: біля с. Попівка за 9 км (городище і селище) та за 11 км біля с. Ницаха.

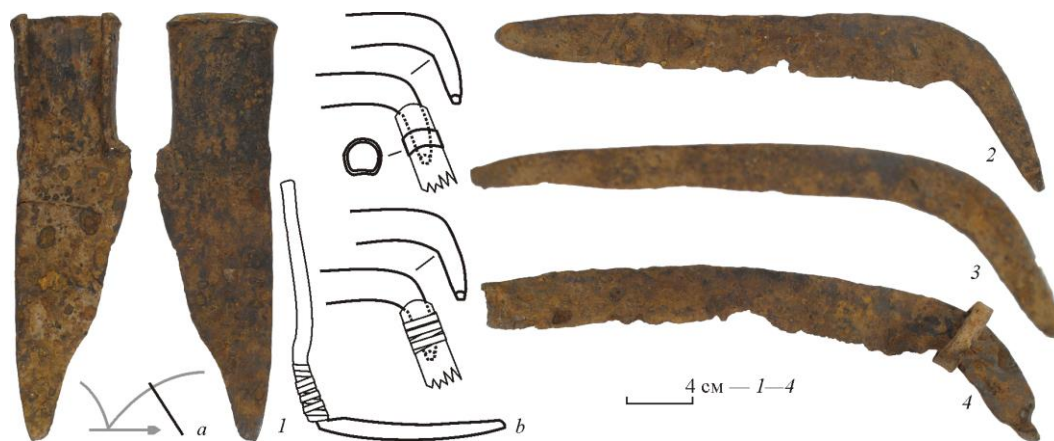

Рис. 2. Пожнянський скарб сільськогосподарських знарядь: 1 – чересло зі втулковим типом кріплення; 2–4 – коси-горбуші. Графічні реконструкції: а – розташування плужного ножа на знарядді для первинного обробітку ґрунту; б – кріплення коси-горбуші до руків'я

Fig. 2. Pozhnia hoard of agricultural tools: 1 – coulter with a socketed type of fastening; 2–4 – gorbusha scythes. Graphic reconstructions: a – location of the plow blade on the implement for primary soil cultivation; b – attaching the gorbusha scythe to the handle

Переданим предметам присвоєні номери СОКМ: КН 42049 А 3792–3794 – для кіс-горбуш і КН 42050 А 3795 – для чересла.

Опис предметів. Усі знаряддя ковані, виготовлені із заліза; збереглися в кородованому стані, з несуттєвими пошкодженнями, які не заважають здійснити повну графічну реконструкцію предметів.

Чересло втулкове (рис. 2, 1; КН 42050 А 3795), плужний ніж. Загальна довжина становить 25,5 см: леза – приблизно 17,5 см, кріплення – 8 см. Має втулку для кріплення та загострене лезо. Втулка підовальної у плані форми розмірами 8×6,5 см, краї заввишки 2 см, плавно загнуті досередини, незімкнені. У верхній частині втулка потовщена.

Кріплення плавно переходить у лезо, утворюючи невеликі плічка. Лезо має найбільшу ширину 7,5 см у місці переходу зі втулки і плавно звужується до низу. У плані та перетині лезо має форму витягнутого прямокутного трикутника. Кінець леза відбитий, край спрацьований.

Коса-горбуша 1 (рис. 2, 2; КН 42049 А 3792). Загальна довжина становить 33,5 см. Лезо відносно слабо вигнуте, закруглене досередини, звужується до краю, вістря заокруглене. На внутрішній ріжучій стороні має дрібно зазубрену кромку. Лезо має найбільшу ширину 4,3 см у місці переходу до кріплення – обушка, п'яти. На ньому розміщений короткий виділений черешок із гачком, перпендикулярним площині леза. Перетини леза і п'яти мають форму витягнутого трикутника.

Коса-горбуша 2 (рис. 2, 3; КН 42049 А 3793). Загальна довжина становить 36 см. Лезо відносно слабо вигнуте, закруглене досередини, звужується до краю, вістря відколоне. На внутрішній ріжучій стороні має дрібно зазубрену кромку. Найбільша ширина леза становить 3,6 см у місці переходу леза в п'яту. На п'яті – короткий черешок із гачком, перпендикулярним площині леза. Перетин леза має форму витягнутого трикутника, п'яти біля черешка – прямокутника.

Коса-горбуша 3 (рис. 2, 4; КН 42049 А 3794). Загальна довжина, що збереглася, – 34 см (імовірна, графічно реконструйована – приблизно 37 см). Лезо відносно слабо вигнуте, заокруглене досередини, звужується до краю, вістря частково втрачене. На внутрішній ріжучій стороні має дрібно зазубрену кромку. Найбільша ширина леза – 4,2 см у місці переходу леза в п'яту. На п'яті – короткий черешок із гачком, перпендикулярним площині леза.

На знарядді залишилося кільце для кріплення до руків'я діаметром приблизно 4,5 см, виготовлене з металевої прямокутної в перетині пластини.

Атрибуція. *Чересла* – найменш відомі з археологічних матеріалів серед знарядь хліборобства та їхніх частин, але дуже важливі для характеристики рівня техніки первинного обробітку ґрунту зокрема і хліборобства загалом. На території півдня Східної Європи перші чересла з'явилися у другій чверті I тис. н. е. (огляд і літ. див.: Горбаненко, Пашкевич, 2010, рис. 4.7). Цікаво, що вони відомі винятково з пам'яток черняхівської культури (на відміну від наральників, знайдених і в ареалах київської культури та культури карпатських курганів). За часів певного занепаду матеріальної культури ранніх слов'ян (третьої чверті I тис. н. е.) чересла практично невідомі: в літературі досі є згадка про єдину ймовірну знахідку, що походить із пенківської пам'ятки Занки (Любичев 1997, с. 43); імовірно, що фрагмент чересла (нижня частина леза) було знайдено також на поселенні Додешть (Dodești) в Румунії (Teodor, 1984, fig. 6, б). На пам'ятках колочинської культури чересла досі невідомі (огляд див.: Горбаненко, 2016). Усі названі вцілілі знаряддя за типом кріплення належать до черешкових.

Найбільша кількість плужних ножів походить із пам'яток останньої чверті I тис. н. е., розташованих переважно в лісостеповій, а також частково степовій та лісовій зонах. Їх виявлено на райковецьких, волинцевсько-роменських (огляд і літ. див.: Горбаненко, Пашкевич, 2010, рис. 4.9; Пивоваров, 2010; 2011; Пивоваров, Ільків, 2014; Горбаненко, Михайлина, 2021; Калініченко, Пивоваров, Горбаненко, 2022; Ільків, Рідуш, Горбаненко, 2022), салтівських пам'ятках (див.: Михеев, 1985; Давыденко, Гриб, 2011; Горбаненко, Колода, 2013; Колода, Горбаненко, 2018 тощо) і синхронних поселеннях Верхнього Подунав'я (див.: Teodor, 1996; Teodor, 1997), а також загалом на території Південно-Східної Європи між Чорним і Середземним морями (Henning, 1987, Abb. 21). Подібні знаряддя активно використовували і за Русі (див., напр.: Гончаров, 1950; Беляева, Кубишев, 1995; Петрашенко, Козюба, 1999 та ін.). Вони відомі також з етнографічних матеріалів.

Більшість чересел має черешковий тип кріплення. На сьогодні, крім чересла з Пожнянського скарбу, за науковою літературою нам відомо лише сім плужних ножів зі втулковим типом кріплення (рис. 3). В ареалі волинцевсько-роменських пам'яток це знахідки з городищ Битиця I (волинцевська пам'ятка; Сумська обл., Україна; Юренко, Приймак, 1990), Новотроїцьке (роменське городище; Сумська обл., Україна; Ляпушкин, 1958, с. 145), комплексу Глухів (роменсько-давньоруський; Сумська обл., Україна; Приймак, 1990, с. 70–71) та поселення Ходосівки–Козаків Яр (волинцевські матеріали, Київська обл., Україна; Готун та ін., 2014; Готун, Горбаненко, 2016а). У північно-східних сусідів, носіїв слов'янської боршевської археологічної культури, єдине таке знаряддя відоме з околиць с. Староживотинне (Воронезька обл., РФ; Ковалевський, Горбаненко, 2014)². На захід-південний захід від ареалу поширення літописних сіверян відомі дві знахідки на пам'ятках райковецької культури, розташовані відносно неподалік одна від одної: Рашків I (Чернівецька обл., Україна; Вознесенская, 1981,

² Нагадаємо, що боршевська культура – напевно, найменше за територією явище, що залишила по собі слов'янська людська спільнота кінця I тис. н. е. на території півдня Східної Європи на північно-східній периферії літописних слов'ян. Також із-поміж залучених до порівняння в цій публікації синхронних/хронологічно близьких матеріалів волинцевсько-роменських, салтівських і райковецьких матеріалів, боршевська культура виділяється і загальною «бідністю» матеріальної культури загалом (див. напр.: Винников, 1995), і надзвичайно малою кількістю знахідок сільськогосподарських деталей із заліза зокрема (див.: Горбаненко, 2024).

рис. 2, ан. 1011; Баран, 2004, рис. 37, б) та Рідківці (Чернівецька обл., Україна; Калініченко, Пивоваров, Горбаненко, 2022, с. 51).

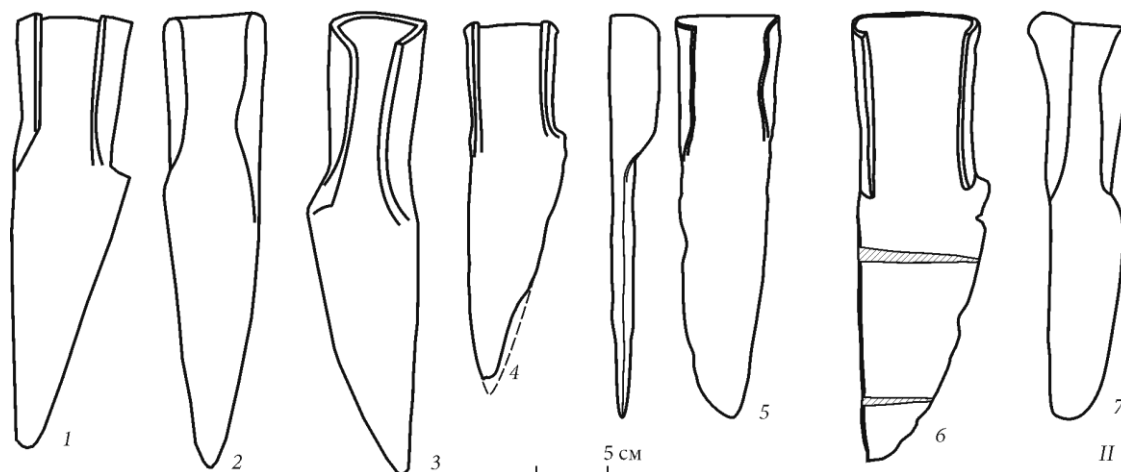
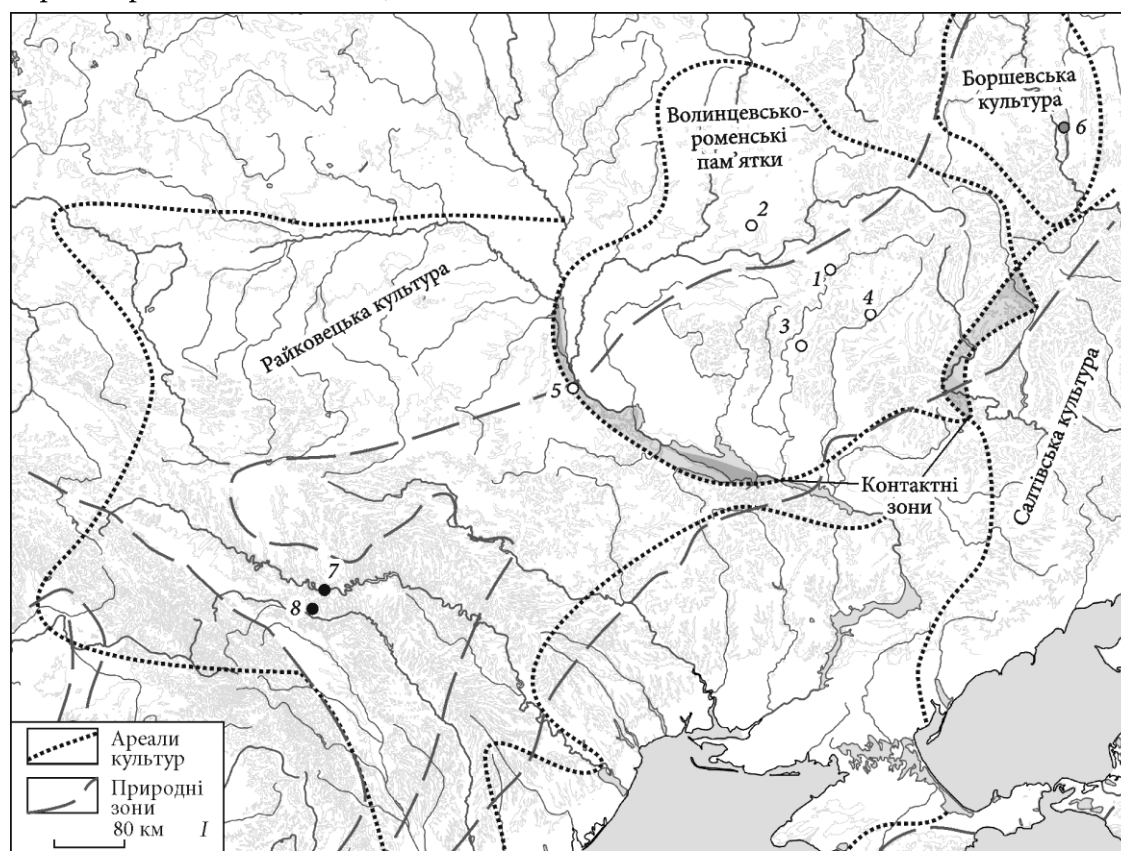

Рис. 3. Чересла зі втулковим типом кріплення: I – карта знахідок; II – знаряддя. Пам'ятки: волинцевсько-роменські: 1 – Битиця; 2 – Глухів; 3 – Новотроїцьке; 4 – Пожня; 5 – Ходосівка; боршевські: 6 – Животинне; райковецькі: 7 – Рашків I; 8 – Рідківці (нумерація наскрізна)

Fig. 3. Coulters with a socketed type of fastening: I – map of findings; II – tools. Sites: Volyntseve-Romny Culture: 1 – Bytytsia; 2 – Hlukhiv; 3 – Novotroitske; 4 – Pozhnia; 5 – Khodosivka; Borshevo Culture: 6 – Zhyvotynne; Raiky Culture: 7 – Rashkiv I; 8 – Ridkivtsi (continuous numbering)

Як видно з рисунка, чересла аналогічні, хоча й несуттєво відрізняються за розмірами та пропорціями (рис. 3). Цікаво також, що така форма відома **винятково** з матеріалів слов'янських культур останньої чверті I тис. н. е.³ У сусідів слов'ян, жителів Хозарського каганату (носіїв салтівської культури), досі невідомий жоден подібний виріб.

Коси-горбуші, за класифікацією, яку розробив В. Міхеев для знарядь салтівської культури, належать до групи I; це т. зв. короткі коси – напівкоси чи коси-горбуші з коротким руків'ям (Міхеев, 1985, с. 29–31). Коси групи I на території півдня Східної Європи відомі з матеріалів черняхівської культури (огляд і літ. див.: Горбаненко, Пашкевич, 2010, рис. 7.10; Герета, 2013, рис. 34; Щербань, Пуголов, Горбаненко, 2015). У третій чверті I тис. н. е. лише кілька фрагментів кіс нині відомих із колочинських пам'яток у Білорусі (1 фр. – Колочин I, не встановлено – Нікодимово; огляд і літ. див.: Горбаненко, 2016), дві цілі коси-горбуші та фрагмент леза знайдені на трьох поселеннях пенківської культури на території України, а також три цілі екземпляри – із празьких поселень (огляд і літ. див.: Горбаненко, Пашкевич, 2010, рис. 7.11; Осаульчук, Ільчишин, 2023). Справді великою кількістю коси-горбуші представлені на слов'янських волинцевсько-роменських і райковецьких пам'ятках (рис. 4; огляд і літ. див.: Горбаненко, Пашкевич, 2010, рис. 7.12; Пивоваров, 2010, рис. 6, 5; Калініченко, Пивоваров, Горбаненко, 2022 тощо), а також у носіїв салтівської культури (див., напр.: Міхеев, 1985; Колода, Горбаненко, 2018 та ін.). В останніх широко відомі й коси групи II за В. Міхеевим: у них відсутні гачки, а лезо наглухо закріплене на руків'ї за допомогою металевої заклепки, залізного кільця чи додаткових жорстких кріплень. Цікаво, що з-поміж матеріалів боршевської культури⁴ відомі лише три екземпляри: два фрагменти лез та цілий виріб групи II (огляд і літ. див.: Горбаненко, 2024). Знахідки кіс-горбуш на пам'ятках давньоруського часу у значній кількості й на широких теренах (напр.: Винников, Кудрявцева, 1998, рис. 4, 4; ред. Колчин, 1985, табл. 86; Зверуго, 1989, рис. 38, 29; 62, 18 тощо) не залишають сумнівів у розповсюдженості й загальному «визнанні» такої форми. Етнографічний матеріал її засвідчує й до XIX ст. охопно (Гюльденштедт, 1804, с. 37, 38).

Кільця для кріплення кіс-горбуш відомі в меншій кількості, ніж власне знахідки лез. Їх виявлено на вказаних пам'ятках (окрім колочинських і боршевських), звідки походять екземпляри діаметром від 3 до 5 см. До останньої чверті I тис. н. е. належать знахідки з райковецького городища Монастирок, із волинцевсько-роменських Битиця I, Новотроїцьке і власне скарбу з Пожні (рис. 4), а також із салтівських пам'яток.

Знаряддя представлені типовими екземплярами, їхнє вузьке датування неможливе. Але, зважаючи на викладене і знахідку у складі скарбу типово слов'янської форми чересла із втулковим типом кріплення, коси-горбуші також варто зарахувати до знарядь, полишених слов'янським населенням останньої чверті I тис. н. е.

Реконструкція знарядь. Орне знаряддя репрезентоване *череслом*. Для реконструкції його використання на орних знаряддях важливі археологічні знахідки. До таких належить три категорії: дерев'яні знаряддя, що збереглися в торф'яниках завдяки особливостям ґрунту; зображення на виробах із глини; глиняна модель рала (огляд і літ. див.: Горбаненко, 2007, рис. 14; Горбаненко, Пашкевич, 2010, с. 118, 119, рис. 4.10; Колода, Горбаненко, 2018, рис. 2.2). Відомі і середньовічні літописні мініатюри, й іконографічні зображення з церковних фресок (огляд і літ. див.: Полевой, 1985, рис. 4; Краснов, 1987, рис. 55, 56, 70, 75, 76). Ці знаряддя мають аналогії в етнографічних матеріалах (див. Гюльденштедт, 1804; Зеленин, 1907; 1991; Мамонов, 1952 та ін.). Опис робочих частин «етнографічних» рал XIX ст. збігається з описом

³ До початку 2000-х років серед учених, які займалися дослідженням розвитку землеробства у слов'ян останньої чверті I тис. н. е., навіть побувала думка, що втулкові плужні ножі були у вжитку лише в сіверян – носіїв волинцевсько-роменських культурних традицій (Приймак, 1990, с. 70; Беляєва, 2000, с. 39).

⁴ На них помітний вплив салтівської культури.

«археологічних» рал, що дає достатні підстави для реконструкції загального вигляду орних знарядь, опираючись на виявлені залізні деталі.

За запропонованою нами (С. Г.) типологією (Горбаненко, 2006, рис. 1), таке чересло могло бути використане на знарядді типу 5 – знаряддя плужного типу – кривогрядильне рало, з ральником, укріпленим залізним широколезим наконечником і поставленим горизонтально до ґрунту, череслом та відвальною дошкою (див. рис. 2, а). Подібні знаряддя для оранки можна вважати найпрогресивнішими для останньої чверті I тис. н. е. з технічного й агротехнічного погляду. Наявність чи відсутність колісного передка, відомого для важких плугів з етнографічних джерел (напр.: Гюльденштедт, 1804), у цьому випадку особливого значення не має, оскільки не впливає власне на техніку оранки, а лише полегшує керування і переміщення знаряддя.

Видається цікавим питання й виникнення такої форми кріплення чересла. Матеріали райковецької культури продемонстрували надзвичайно важливий момент. На сьогодні є два свідчення того, що навіть такі масивні деталі, якими, безумовно, є чересла, могли ламатися. Так, із Пліснеська походить фрагмент верхньої частини – черешка (Старчук, 1952, табл. I, 10), з Рідківців – робочої. Очевидно, що до поломок могла призводити інтенсивна експлуатація орних знарядь. Водночас поодинокі знахідки втульчастих чересел засвідчують певним чином їхнє доволі «виняткове» використання. Не виключено, що такий тип кріплення з'явився в ході ремонту вже існуючого орного знаряддя. Як вірогідний варіант, можна запропонувати таку «реконструкцію». Якщо чересло зламалося на робочому знарядді для обробки ґрунту, замість того, щоб вибивати добре укріплений у ралі черешок, на нього могли зробити чересло, «обгорнувши» наявний черешок втулкою.

Коси-горбуші. Для реконструкції загального вигляду коси-горбуші з руків'ям важливі матеріали з шарів VIII–X ст. Старої Ладоги (Миролюбов, 1976, с. 122, 123) та XIII ст. із Новгорода (ред. Колчин, 1985, табл. 86, 10), де були знайдені вцілілі екземпляри кіс із руків'ями. Завдяки прикладам із цих пам'яток достеменно відомо, що леза кіс-горбуш до руків'їв могли кріпити металевими кільцями або за допомогою еластичних джгутів (див. рис. 2, б). Етнографічний матеріал XIX ст. засвідчує, що спосіб кріплення за допомогою кільця, що щільно охоплює п'ятку коси і притискає її до верхньої частини руків'я, був досить надійним і його використовували з моменту виникнення кіс-горбуш до XIX ст. (Гюльденштедт, 1804, с. 37–38; Зеленин, 1991, с. 61–62). У таких кіс можна було регулювати кут між руків'ям і лезом залежно від потреб⁵.

Значення і місце заховання. Наскільки нам відомо, на сьогодні це лише п'ята знахідка подібного заховання в ареалі поширення волинцевсько-роменських пам'яток: Глухів, Жерновець, між селами Сутрове й Нижні Деревеньки (Курська обл., РФ), можливо – Хитці (Полтавська обл., Україна) (Приймак, 1990⁶; Сокол, Зорин, Пузикова, 2008; Веретюшкіна, 2011; Пуголовков, Горбаненко, 2014).

Упродовж останніх років суттєво зросла кількість виявлення подібних скарбів-депозитів, що й не дивно. У зв'язку з цим ми вже неодноразово здійснювали огляд таких знахідок переважно останньої чверті I тис. н. е. на території України із залученням хронологічного й територіального оточення (огляд див.: Ільків, Рідуш, Горбаненко, 2022). На базі аналізу цих знахідок можна виділити певні особливості, цікаві для інтерпретацій. Крім визначення хронології, подібні депозити треба розглядати за кількома загалом незалежними критеріями: *місце знахідки* (пам'ятка, поза межами пам'ятки), *призначення* (хліборобський, ремісничий,

⁵ На відміну від групи I, коси групи II наглухо закріплювали на руків'ї за допомогою металевої заклепки, залізного кільця та додаткових жорстких кріплень (Михеев, 1985, с. 29–31).

⁶ У публікації матеріалів із Глухова зазначено, що комплекс речей (два наральника, чересло, два стремені, псалій) випадково знайдено в 1980-х роках у м. Глухів у долині р. Есмань навпроти давньоруського міста XII–XIII ст.

змішаний, інше), *зміст* (виробничий, сакральний, зберігання майна)⁷. За цими критеріями скарб потрібно оцінити так: належить до депозитів, захований поза межами житлової пам'ятки; за призначенням – хліборобський; за змістом – зберігання майна. Можна припустити, що ці речі були залишені на тимчасове нетривале зберігання. Такі знахідки вказують на важливість знарядь, із яких склалися подібні скарби, і відповідно – хліборобської галузі. Адже люди намагалися приховати найцінніше, що мали.

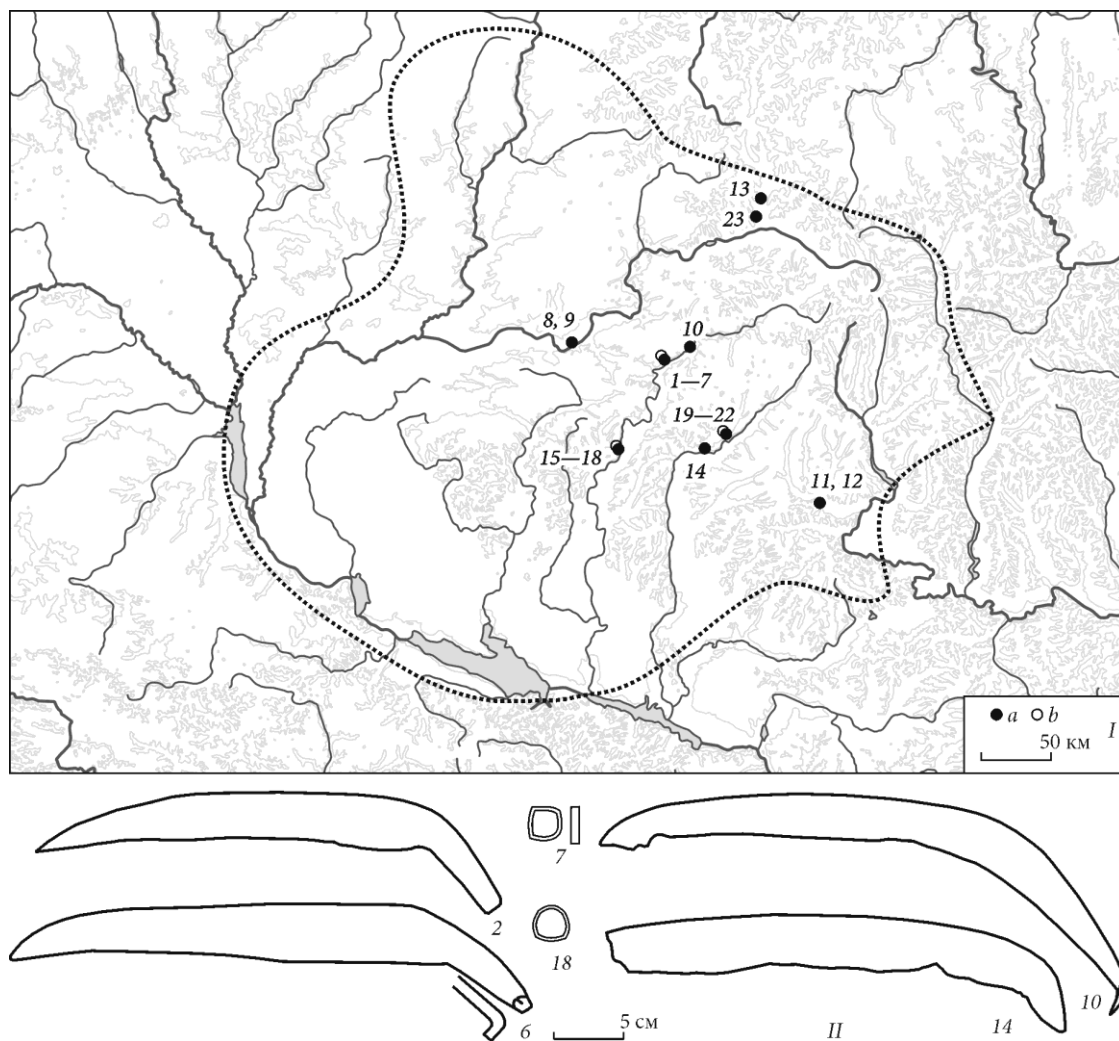

Рис. 4. Коси-горбуші на волинцевсько-роменських пам'ятках: I – карта знахідок; II – окремі аналогії знарядь. **Пам'ятки:** 1–7 – Битиця (1 кільце для кріплення); 8, 9 – Волинцеве; 10 – Горналь; 11, 12 – Донецьке; 13 – Жерновець; 14 – Ницаха; 15–18 – Новотроїцьке (1 кільце для кріплення); 19–22 – Пожня (1 кільце для кріплення); 23 – Шуклінка. **Умовні позначки:** a – коси, b – кільця для кріплення (нумерація наскрізна)

Fig. 4. *Gorbusha* scythes at Volyntseve-Romny sites: I – map of findings; II – certain analogies of tools. **Sites:** 1–7 – Bytytsia (1 fastening ring); 8, 9 – Volyntseve; 10 – Gornal; 11, 12 – Donetsk; 13 – Zhernovets; 14 – Nitsakha; 15–18 – Novotroitske (1 fastening ring); 19–22 – Pozhnia (1 fastening ring); 23 – Shuklinka. **Legend:** a – scythes, b – fastening ring (continuous numbering)

⁷ Детальніше обґрунтування див.: (Горбаненко, Шерстюк, Сидоренко, 2015; Щербань, Пуголюк, Горбаненко, 2015).

Звернімо увагу й на географічне розташування скарбу. Як уже зазначено, найближчі відомі поселенські пам'ятки з матеріалами слов'яно-руського часу перебувають на відстані до 10 км від нього – у Попівці й Ницахі, розташованих на правому березі р. Ворсклиця (по прямій лінії приблизно 18 км одна від одної; рис. 5). Утім, незалежно від прив'язки скарбу до поселення, з якого він міг би походити, є інша цікава особливість його розташування у просторі. За писемними джерелами XVII ст. тут проходив меридіональний шлях між м. Краснопілля і м. Вільне, яким 1681 р. рухалося посольство В. Тяпкіна в Крим (Статейный..., 1850, с. 10), а за 2 км від скарбу знаходиться сучасна автомобільна дорога. Використання цього шляху (чи подібного напрямку) простежується і завдяки дослідженням випадкових знахідок зброї скіфського часу. Встановлено, що їх розташування зіставне зі сухопутними комунікаціями і річковими переправами, які простежуються від доби бронзи до пізнього середньовіччя (Билинский, Шелехань, 2014, с. 178, рис. 4; Звагельський, 2010, с. 46–51).

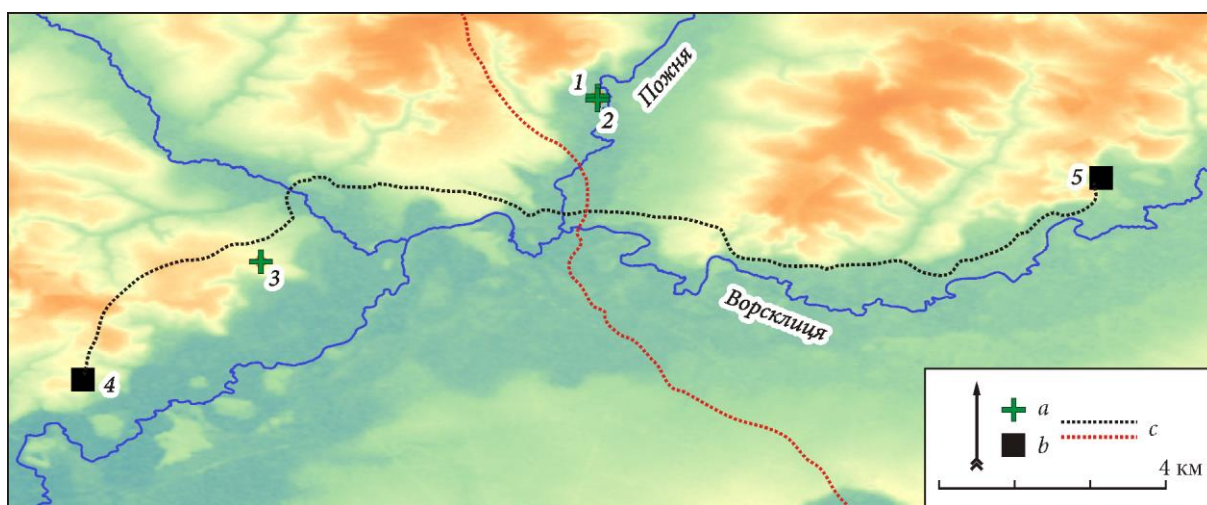

Рис. 5. Пожнянський скарб сільськогосподарських знарядь і його оточення. **Умовні позначки:** *a* – скарби; *b* – сіверянсько-давньоруські городища; *c* – маршрути шляхів. **Пам'ятки, заховання:** 1 – місце знахідки; 2 – Пожнянський скарб прикрас V–VII ст.; 3 – Дернівський скарб гривень давньоруського часу; 4 – Ницаха; 5 – Попівка (шляхи за: Статейный..., 1850; Беляев, 1846, Чертеж). Карту виконав О. Білінський

Fig. 5. Pozhnia hoard of agricultural tools and its surrounding area. **Legend:** *a* – hoards; *b* – Siverian and Old Rus' settlements; *c* – road routes. **Sites, deposit places:** 1 – location of discovery; 2 – Pozhnia hoard of jewelry from the 5th–7th centuries; 3 – Dernivka hoard of Old Rus' *hrivnas*; 4 – Nitsakha; 5 – Popivka (roads after: Stateinyi..., 1850; Beliaev, 1846, Drawing). Map was made by O. Bilynskyi

Водночас у широтному напрямку, де розташовані вказані пам'ятки Попівка і Ницаха, проходив один із маршрутів роз'їздів сторожей, що існував до 1571 р. яким городові козаки (вперше згадані в літописах 1444 р.) їздили «в степи смотреть за движениями татар по известным степным дорогам, называемым шляхами и сакмами» (Беляев, 1846, с. 6, 13; чертеж...). Степи від кордону Московської держави до Криму були перекреслені кількома неперервними лініями роз'їздів сторожей, що перетинали всі степові шляхи. Одна з Путивльських сторож, ближніх і дальніх, проходила між Пслою і Ворсклою: починаючись від верхів'я Дінця, йшла на захід до верхів'я Псла, звертала на південь до Ворскли і притоками вздовж неї прямувала до Дніпра.

І саме в околицях перетину згаданих шляхів, на в цілому незначному проміжку, нині відомо заховання різночасових скарбів (рис. 5). Так, ідеться про нині відомі Пожнянський скарб прикрас кола антів (Білінська, Білінський, 2020, с. 183), скарб знарядь волинцевсько-

роменського часу (Білинська, Білинський, 2020, с. 183), скарб гривень давньоруського часу (Білинська, Білинський, Євтушенко, 2020, с. 258–259).

Як видається, напрямки шляхів і комунікацій передовсім залежали від особливостей ландшафту та могли залишатися незмінними у використанні впродовж тривалого часу як у мирних цілях, так і у воєнних походах, принаймні від часу перебування тут скіфів до пізнього середньовіччя, що знаходить підтвердження в археологічному матеріалі та писемних джерелах. А «випадіння» скарбів уздовж них можна вважати доволі «буденним» явищем, коли мандрівники за невизначених (небезпечних?) обставин намагалися приховати своє майно.

Отже, в околицях с. Пожня було виявлено скарб-депозит деталей сільськогосподарських знарядь праці, що складався з чересла зі втулковим типом кріплення і трьох кіс-горбуш (одна з кільцем для кріплення). Подібні чересла досі одиничні, відомі лише зі слов'янських пам'яток трьох археологічних культур. Завдяки порівняльному аналізу аналогічних матеріалів із культурно-хронологічного оточення обґрунтовано належність цього заховання до кола волинцевсько-роменських старожитностей.

За деталями (із залученням широкого кола аналогій, археологічних, іконографічних та етнографічних даних) реконструйовано знаряддя праці. Чересло могли використовувати на найпрогресивнішому знарядді – плужного типу; застосування втулкового типу кріплення, імовірно, засвідчує певний «ремонт» знаряддя. Коси-горбуші належали до коротких кіс або напівкіс, у яких лезо закріплювали на невеликих руків'ях за допомогою металевого або еластичного фіксатора, з можливістю регулювання кута між руків'ям і лезом.

Заховання варто визнати суто побутовим тимчасовим депозитом для зберігання майна, здійсненим поза межами пам'ятки; на сьогодні це лише п'ята знахідка подібних скарбів в ареалі поширення волинцевсько-роменських пам'яток. Деталізація інтерпретації таких речових (некоштовних) депозитів потребує створення якомога повного каталогу для Східної Європи.

Дослідження виконано в межах спільних наукових проєктів «Антські скарби Сумщини» та «Середньовічні центри Сіверянської землі» СОКМ і відділів археології ранніх слов'ян і давньоруської та середньовічної археології ІА НАН України.

Подяки. Автори висловлюють вдячність Марині Сергєєвій за переклад анотації.

ЛІТЕРАТУРА

- Баран, Я. В. (2004). *Слов'янська община*. Київ; Чернівці: Зелена Буковина.
- Беляева, С. А. (2000). Особенности формирования и развития комплексного сельского хозяйства в лесостепном Днепро-Донском Левобережье. *Археологический летописец Левобережной Украины*, 1–2, 38–41.
- Беляев, И. (1846). О сторожевой, станичной и полевой службе на польской Украине Московского государства до царя Алексея Михайловича. *Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете*, 4. Москва: Университетская типография, 5–148.
- Беляева, С. О., Кубишев, А. І. (1995). *Поселення Дніпровського Левобережжя Х–ХV ст.* Київ: Наукова думка.
- Білинська, Л. І., Білинський, О. О. (2020). Розвідки на території Сумської області. *Археологічні дослідження в Україні 2018 р.*, 183–185.
- Білинська, Л. І., Білинський, О. О., Євтушенко, О. В. (2020). Розвідки на Сумщині. *Археологічні дослідження в Україні 2019 р.*, 256–259.
- Билинский, О., Шелехань, А. (2014). Случайные находки мечей и кинжалов скифского времени на Днепро-Донском Левобережье. В В. Мордвинцева (ред.), *Археологические и лингвистические исследования: материалы Гумбольдт-конференции (Симферополь–Ялта, 20–23 сентября 2012 г.)*. Киев: Стило, 170–185.
- Веретюшкина, М. В. (2011). Клад сельскохозяйственных орудий из деревни Сугрово. *Вестник Воронежского государственного университета*, 2: Серия История. Политология. Социология, 84–88.
- Винников, А. З. (1995). *Славяне лесостепного Дона в раннем средневековье (VIII – начало XI века)*. Воронеж: ВГУ.

- Винников, А. З., Кудрявцева, Е. Ю. (1998). Древнерусское Животинное городище. *Вопросы истории славян*, 12, 71–83.
- Вознесенская, Г. А. (1981). Кузнечное производство на славянских памятниках Среднего Поднестровья. В В. И. Бидзиля (ред.), *Использование методов естественных наук в археологии*. Киев: Наукова думка, 20–35.
- Гончаров, В. К. (1950). *Райковецкое городище*. Киев: АН УССР.
- Горбаненко, С. А. (2006). Землеробство слов'ян останньої чверті I тис. н. е. *Археологія*, 3, 73–79.
- Горбаненко, С. А. (2007). *Землеробство і тваринництво слов'ян Лівобережжя Дніпра другої половини I тис. н. е.* Київ: Академперіодика.
- Горбаненко, С. А. (2016). Сельское хозяйство колочинской культуры. *Раннеславянский мир*, 17: Раннесредневековые древности лесной зоны Восточной Европы (V–VII вв.), 114–135.
- Горбаненко, С. А. (2024). *Боршевська культура: сільське господарство і промисли*. Житомир: Бук-Друк.
- Горбаненко, С. А., Пашкевич, Г. О. (2010). *Землеробство давніх слов'ян (кінець I тис. до н. е. – I тис. н. е.)*. Київ: Академперіодика.
- Горбаненко, С. А., Колода, В. В. (2013). *Сільське господарство на слов'яно-хазарському порубіжжі*. Київ: ІА НАН України.
- Горбаненко, С. А., Шерстюк, В. В., Сидоренко, О. В. (2015). Скарб господарських знарядь давньоруського часу з околиць с. Городище на Полтавщині. *Старожитності Лівобережного Подніпров'я* 2015, 77–96.
- Горбаненко, С. А., Михайлина, Л. П. (2021). Залізний реманент хліборобів із Ревного. *Археологія і давня історія України*, 1 (38), 16–32. <https://doi.org/10.37445/adiu.2021.01.02>
- Готун, І. А., Синиця, Є. В., Казимір, О. М., Непомнящих, В. Ю., Колосов, Ю. Г., Шахрай, Д. О., Лозниця, Т. В., Квітницький, М. В. (2014). Дослідження поселення Козаків яр у Ходосівці. *Археологічні дослідження в Україні 2013 р.*, 146–147.
- Готун, І. А., Горбаненко, С. А. (2016а). Землеробство жителів слов'янського поселення в уроч. Козаків яр у Ходосівці. *In Sclavenia terra*, 1, 153–171.
- Готун, І. А., Горбаненко, С. А. (2016б). Комплекс землеробських знарядь з околиць Боярки. *Археологія*, 1, 104–117.
- Гюльденштедт, А. (1804). Описание некоторых в малой России употребительных плугов. *Технологический журнал*, 1, 2, 3–31.
- Герета, І. П. (2013). *Чернелево-Руський могильник*. Упорядник В. С. Тилішак. Оіум, 3. Київ; Тернопіль: ІА НАН України.
- Давыденко, В. В., Гриб, В. К. (2011). «Государев Яр» – новый памятник X–XI вв. в среднем течении Северского Донца (предварительная публикация). *Археологический альманах*, 25, 250–269.
- Звагельський, В. Б. (2010). *Історична географія Дніпровського Лівобережжя доби Середньовіччя (в контексті дослідження «Слова о полку Ігоревім»)*. Київ; Суми: Видавництво СумДУ.
- Зверуго, Я. Г. (1989). *Верхнее Понеманье в IX–XIII вв.* Минск: Наука и техника.
- Зеленин, Д. К. (1907). *Русская соха, ее история и виды*. Вятка: Губернская типография.
- Зеленин, Д. К. (1991). *Восточнославянская этнография*. Москва: Наука.
- Ільків, М. В., Рідуш, Б. Т., Горбаненко, С. А. (2022). Скарб знарядь для обробітку ґрунту з Чорнівського археологічного комплексу. *In Sclavenia terra*, 4, 79–92.
- Калініченко, В. А., Пивоваров, С. В., Горбаненко, С. А. (2022). Тезаврації сільськогосподарських знарядь із Рідківецького археологічного комплексу VIII–X ст.: попереднє повідомлення. *Археологія Буковини: здобутки та перспективи: Тези доповідей VI міжнародного наукового семінару (м. Чернівці, 16 грудня 2022 р.)*. Чернівці: Технодрук, 50–53.
- Ковалевський, В. М., Горбаненко, С. А. (2014). Знахідка залізного рала в районі Животинного городища. *Археологія*, 3, 103–106.
- Колода, В. В., Горбаненко, С. А. (2018). *Сільське господарство населення Хазарського каганату в лісостеповій зоні*. Київ: Академперіодика.

- Колчин, Б. А. (ред.), (1985). *Древняя Русь: город, замок, село*. Археология СССР, в 20 т.
- Краснов, Ю. А. (1987). *Древние и средневековые пахотные орудия Восточной Европы*. Москва: Наука.
- Любичев, М. В. (1997). Земледелие славян Днепро-Донецкого междуречья в третьей четверти I тыс. н. э. *Вісник Харківського державного університету*, 396. Серія Історія, 29, 37–45.
- Ляпушкин, И. И. (1958). *Городище Новотроицкое. О культуре восточных славян в период сложения Киевского государства*. Материалы и исследования по археологии СССР, 74. Москва; Ленинград: АН СССР.
- Максимов, Е. В., Петрашенко, В. А. (1988). *Славянские памятники у с. Монастырек на среднем Днепре*. Киев: Наукова думка.
- Мамонов, В. С. (1952). Старинные орудия для обработки почвы из с. Староселье на Днепре. *Советская этнография*, 4, 67–90.
- Миролюбов, И. А. (1976). Орудия вторичной обработки почвы и уборки урожая из Старой Ладogi. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, 17, 119–124.
- Михеев, В. К. (1985). *Подонье в составе хазарского каганата*. Харьков: Вища школа.
- Осаульчук, О., Ильчишин, З. (2023). Пам'яtkоохоронні роботи на поселенні римського і ранньослов'янського часу Соkільники I. *Археологічні дослідження в Україні 2022 р.*, 144–149.
- Петрашенко, В. О., Козюба, В. К. (1999). *Узбережжя Канівського водосховища (каталог археологічних пам'яток)*. Київ: ІА НАН України.
- Пивоваров, С. В. (2010). Охоронні археологічні дослідження слов'янських пам'яток на Буковині у 2009 р. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*, 1 (29), 41–54.
- Пивоваров, С. В., Ільків, М. В. (2014). Рідківське поселення райковецької культури у Верхньому Попрутті. В Г. Ю. Івакін (ред.), *Від венеців до Русі: збірник наукових праць на пошану докт. іст. наук, проф. Д. Н. Козака з нагоди його 70-ліття*. Київ: ІА НАН України; Харків: Майдан, 345–356.
- Полевой, Л. П. (1985). Типология землепашенных орудий и появление плуга на территории феодальной Молдовы. В П. П. Бырня (ред.), *Археологические исследования средневековых памятников в Днестро-Прутском междуречье*. Кишинев: Штиинца, 66–90.
- Пуголовок, Ю. О., Горбаненко, С. А. (2014). Скарб виробів із заліза з околиць с. Хитці у Посуллі. *Старожитності Лівобережного Подніпров'я 2014*, 50–60.
- Сокол, К. Ф., Зорин, А. В., Пузикова, А. И. (2008). Жерновецкий клад железных изделий роменского времени. В В. В. Енуков (ред.), *Славяно-русские древности Днепровского Левобережья. Материалы конференции, посвященной 75-летию со дня рождения К. Ф. Сокола*. Курск: КГУ, 146–151.
- Старчук, І. Д. (1952). Розкопки городища Пліснеська в 1947–1948 рр. *Археологічні пам'ятки УРСР*, 3, 379–394.
- Статейный... (1850). *Статейный список стольника Василия Тяпкина и дьяка Никиты Зотова, посольства в Крым в 1680 году, для заключения Бакчисарайского договора*. Одесса: Городская типография.
- Щербань, А. Л., Пуголовок, Ю. О., Горбаненко, С. А. (2015). Скарб виробів для збирання врожаю з Полтавщини. *Археологічні дослідження Більського городища 2014*, 138–148.
- Юренко, С. П., Приймак, В. В. (1990). Землеробські знаряддя Битицького городища. *Вивчення історичної та культурної спадщини Роменщини: проблеми і перспективи: Тези доповідей та повідомлень до науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Роменського краєзнавчого музею (листопад, 1990 р.)*. Суми; Ромни, 71–74.
- Henning, J. (1987). *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter*. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrtausends u. Z., Schriften zur Ur- und Frühgeschichte, 42. Berlin: Akademie.
- Teodor, D. Gh. (1984). *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V–VII (așezarea de la Botoșana – Suceava)*. București: Academia Republicii Socialiste România.
- Teodor, D. Gh. (1996). *Mestesugurile la nordul Dunarii de Jos în secolele IV–XI d. Hr.* Iași: Helios.
- Teodor, D. Gh. (1997). *Reguinile Carpato-Nistriene în secolele V–X d. Hr. Arheologia Moldovei*, XX: Spațiul nord-est carpatic în mileniul întunecat, 79–116.

REFERENCES

- Baran, Ya. V. (2004). *Slov'ianska obshchyna*. Kyiv; Chernivtsi: Zelena Bukovyna (in Ukrainian).
- Beliaeva, S. A. (2000). Osobennosti formirovaniia i razvitiia kompleksnogo selskogo khoziaistva v lesostepnom Dneprovskom Levoberezh'e. *Arkheolohichnyi litopys Livoberezhnoi Ukrainy*, 1–2, 38–41 (in Russian).
- Beliaev, I. (1846). O storozhevoi, stanichnoi i polevoi sluzhbe na polskoi Ukraine Moskovskogo gosudarstva do tsaria Alekseia Mikhailovicha. *Chteniia v Imperatorskom obshchestve istorii i drevnostei rossiiskikh pri Moskovskom universitete*, 4. Moskva: Universitetskaia tipografiia, 5–148 (in Russian).
- Beliaieva, S. O., & Kubyshev, A. I. (1995). *Poselennia Dniprovskoho Livoberezhzhia X–XV st.* Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Bilynska, L. I., & Bilynskyi, O. O. (2020). Rozvidky na terytorii Sumskoi oblasti. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2018*, 183–185 (in Ukrainian).
- Bilynska, L. I., Bilynskyi, O. O., & Yevtushenko, O. V. (2020). Rozvidky na Sumshchyni. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2019*, 256–259 (in Ukrainian).
- Bilinskii, O., & Shelekhan, A. (2014). Sluchainye nakhodki mechei i kinzhalov skifskogo vremeni na Dneprovskom Levoberezh'e. In V. Mordvintseva (Ed.), *Arkheologicheskie i lingvisticheskie issledovaniia: materialy Gumboldt-konferentsii (Simferopol – Ialta, 20–23 sentiabria 2012 g.)*. Kiev: Stilos, 170–185 (in Russian).
- Veretiushkina, M. V. (2011). Klad selskokhoziaistvennykh orudii iz derevni Sugrovo. *Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta*, 2: Seriia Istorii. Politologii. Sotsiologii, 84–88 (in Russian).
- Vinnikov, A. Z. (1995). *Slaviane lesostepnogo Dona v rannem srednevekov'e (VIII – nachalo XI veka)*. Voronezh: VGU (in Russian).
- Vinnikov, A. Z., & Kudriavtseva, E. Iu. (1998). Drevnerusskoe Zhivotinnoe gorodishche. *Voprosy istorii slavian*, 12, 71–83 (in Russian).
- Voznesenskaia, G. A. (1981). Kuznechnoe proizvodstvo na slavianskikh pamiatnikakh Srednego Podnestrovia. In V. I. Bidzilia (Ed.), *Ispolzovanie metodov estestvennykh nauk v arkheologii*. Kiev: Naukova dumka, 20–35 (in Russian).
- Goncharov, V. K. (1950). *Raikovetskoe gorodishche*. Kiev: AN USSR (in Russian).
- Horbanenko, S. A. (2006). Zemlerobstvo slov'ian ostannoii chverti I tys. n. e. *Arkheolohiia*, 3, 73–79 (in Ukrainian).
- Horbanenko, S. A. (2007). *Zemlerobstvo i tvarynnystvo slov'ian Livoberezhzhia Dnipro druhoi polovyny I tys. n. e.* Kyiv: Akadempriodyka (in Ukrainian).
- Gorbanenko, S. A. (2016). Selskoe khoziaistvo kolochinskoi kultury. *Ranneslavianskii mir*, 17: Rannesrednevekovye drevnosti lesnoi zony Vostochnoi Evropy (V–VII vv.), 114–135 (in Russian).
- Horbanenko, S. A. (2024). *Borshevska kultura: silske hospodarstvo i promysly*. Zhytomyr: Buk-Druk (in Ukrainian).
- Horbanenko, S. A., & Pashkevych, H. O. (2010). *Zemlerobstvo davnikh slov'ian (kinets I tys. do n. e. – I tys. n. e.)*. Kyiv: Akadempriodyka (in Ukrainian).
- Horbanenko, S. A., & Koloda, V. V. (2013). *Silske hospodarstvo na slov'iano-khozarskomu porubizhzhii*. Kyiv: IA NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Horbanenko, S. A., Sherstiuk, V. V., & Sydorenko, O. V. (2015). Skarb hospodarskykh znariad davnorskoho chasu z okolyts s. Horodyshche na Poltavshchyni. *Starozhytnosti Livoberezhnoho Podniprov'ia 2015*, 77–96 (in Ukrainian).
- Horbanenko, S. A., & Mykhailyna, L. P. (2021). Zaliznyi remanent khliborobiv iz Revnoho. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 1 (38), 16–32. <https://doi.org/10.37445/adiu.2021.01.02> (in Ukrainian).
- Hotun, I. A., Synytsia, Ye. V., Kazymir, O. M., Nepomniashchych, V. Yu., Kolosov, Yu. H., Shakhrai, D. O., Loznytsia, T. V., & Kvitnytskyi, M. V. (2014). Doslidzhennia poselennia Kozakiv yar u Khodosivtsi. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2013 r.*, 146–147 (in Ukrainian).
- Hotun, I. A., Horbanenko, & S. A. (2016a). Zemlerobstvo zhyteliv slov'ianskoho poselennia v uroch. Kozakiv yar u Khodosivtsi. *In Sclavenia terra*, 1, 153–171 (in Ukrainian).

- Hotun, I. A., & Horbanenko, S. A. (2016b). Kompleks zemlerobskykh znariad z okolyts Boiarky. *Arkheolohiia*, 1, 104–117 (in Ukrainian).
- Giuldenshtedt, A. (1804). Opisanie nekotorykh v maloi Rossii upotrebitelnykh plugov. *Tekhnologicheskii zhurnal*, 1, 2, 3–31 (in Russian).
- Gereta, I. P. (2013). *Chernelevo-Ruskyi mohylnyk*. Uporiadnyk V. S. Tylishchak. Oium, 3. Kyiv; Ternopil: IA NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Davydenko, V. V., & Grib, V. K. (2011). «Gosudarev Iar» – novyi pamiatnik X–XI vv. v srednem techenii Severskogo Donsa (predvaritelnaia publikatsiia). *Arkheologicheskii almanakh*, 25, 250–269 (in Russian).
- Zvahelskyi, V. B. (2010). *Istorychna heohrafiia Dniprovskoho Livoberezhzhia doby Serednovichchia (v konteksti doslidzhennia «Slova o polku Ihorevim»)*. Kyiv; Sumy: Vydavnytstvo SumDU (in Ukrainian).
- Zverugo, Ia. G. 1989. *Verkhnee Ponemane v IX–XIII vv.* Minsk: Nauka i tekhnika (in Russian).
- Zelenin, D. K. (1907). *Russkaia sokha, ee istoriia i vidy*. Viatka: Gubernskaia tipografiia (in Russian).
- Zelenin, D. K. (1991). *Vostochnoslavianskaia etnografiia*. Moskva: Nauka (in Russian).
- Ilkiv, M. V., Ridush, B. T., & Horbanenko, S. A. (2022). Skarb znariad dlia obrobitku gruntu z Chornivskoho arkeolohichnoho kompleksu. *In Sclavenia terra*, 4, 79–92 (in Ukrainian).
- Kalinichenko, V. A., Pyvovarov, S. V., & Horbanenko, S. A. (2022). Tezavratsii silskohospodarskykh znariad iz Ridkivetskoho arkeolohichnoho kompleksu VIII–X st.: poperednie povidomlennia. *Arkheolohiia Bukovyny: zdobutky ta perspektyvy: Tezy dopovidei VI mizhnarodnoho naukovoho seminaru (m. Chernivtsi, 16 hrudnia 2022 r.)*. Chernivtsi: Tekhnodruk, 50–53 (in Ukrainian).
- Kovalevskyi, V. M., & Horbanenko, S. A. (2014). Znakhidka zaliznoho rala v raioni Zhyvotynnoho horodyshcha. *Arkheolohiia*, 3, 103–106 (in Ukrainian).
- Koloda, V. V., & Horbanenko, S. A. (2018). *Silse hospodarstvo naselennia Khozarskoho kahanatu v lisostepovii zoni*. Kyiv: Akademperiodyka (in Ukrainian).
- Kolchin, B. A. (ed.), (1985). *Drevniaia Rus: gorod, zamok, selo*. Arkheologiia SSSR, v 20 t. (in Russian).
- Krasnov, Iu. A. (1987). *Drevnie i srednekovye pakhotnye orudiia Vostochnoi Evropy*. Moskva: Nauka (in Russian).
- Liubichev, M. V. (1997). Zemledelie slavian Dnepro-Donetskogo mezhdurechia v tretei chetverti I tys. n. e. *Visnyk Kharkivskoho derzhavnogo universytetu*, 396: Seriia Istorii, 29, 37–45 (in Russian).
- Liapushkin, I. I. (1958). *Gorodishche Novotroitskoe. O kulture vostochnykh slavian v period slozheniia Kievskogo gosudarstva*. Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR, 74. AN SSSR (in Russian).
- Maksimov, E. V., & Petrashenko, V. A. (1988). *Slavianskie pamiatniki u s. Monastyrek na srednem Dnepre*. Kiev: Naukova dumka (in Russian).
- Mamonov, V. S. (1952). Starinnye orudiia dlia obrabotki pochvy iz s. Starosele na Dnepre. *Sovetskaia etnografiia*, 4, 67–90 (in Russian).
- Miroliubov, I. A. (1976). Orudiia vtorichnoi obrabotki pochvy i uborki urozhaia iz Staroi Ladogi. *Arkheologicheskii sbornik Gosudarstvennogo Ermitazha*, 17, 119–124 (in Russian).
- Mikheev, V. K. (1985). *Podone v sostave khazarskogo kaganata*. Kharkov: Vyshcha shkola (in Russian).
- Osaulchuk, O., & Ilchyshyn, Z. (2023). Pam'iatkookhoronni roboty na poselenni rymaskoho i rannoslovyanskoho chasu Sokilnyky 1. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2022 r.*, 144–149 (in Ukrainian).
- Petrashenko, V. O., & Koziuba, V. K. (1999). *Uzberezhzhia Kanivskoho vodoshkovyshcha (kataloh arkeolohichnykh pam'iatok)*. Kyiv: IA NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Pyvovarov, S. V. (2010). Okhoronni arkeolohichni doslidzhennia slov'ianskykh pam'iatok na Bukovyni u 2009 r. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkeolohii y etnologii*, 1 (29), 41–54 (in Ukrainian).
- Pyvovarov, S. V., & Ilkiv, M. V. (2014). Ridkivske poselennia raikovetskoi kultury u Verkhnomu Poprutti. In Ivakin, H. Yu. (Ed.), *Vid venediv do Rusi: zbirnyk naukovykh prats na poshanu dokt. ist. nauk, prof. D. N. Kozaka z nahody yoho 70-littia*. Kyiv: IA NAN Ukrainy; Kharkiv: Maidan, 345–356 (in Ukrainian).
- Polevoi, L. P. (1985). Tipologiia zemlepashennykh orudii i poivavlenie pluga na territorii feodalnoi Moldovy. In P. P. Byrnia (Ed.), *Arkheologicheskie issledovaniia srednekovykh pamiatnikov v Dnestro-Prutskom mezhdureche*. Kishinev: Shtiintsa, 66–90 (in Russian).

Puholovok, Yu. O., & Horbanenko, S. A. (2014). Skarb vyrobiv iz zaliza z okolyts s. Khyttsi u Posulli. *Starozhytnosti Livoberezhnoho Podniprovia 2014*, 50–60 (in Ukrainian).

Sokol, K. F., Zorin, A. V., & Puzikova, A. I. (2008). Zhernovetskii klad zheleznykh izdelii romenskogo vremeni. In V. V. Enukov (Ed.), *Slaviano-russkie drevnosti Dneprovskogo Levoberezhia. Materialy konferentsii, posviashchennoi 75-letiiu so dnia rozhdeniia K. F. Sokola*. Kursk: KGU, 146–151 (in Russian).

Starchuk, I. D. (1952). Rozkopky horodyshcha Plisneska v 1947–1948 rr. *Arkheolohichni pam'iatky USSR*, 3, s. 379–394 (in Ukrainian).

Stateinyi... (1850). *Stateinyi spisok stolnika Vasiliia Tiapkina i diaka Nikity Zotova, posolstva v Krym v 1680 godu, dlia zakliucheniia Bakchisaraiskogo dogovora*. Odessa: Gorodskaia tipografiia (in Russian).

Shcherban, A. L., Puholovok, Yu. O., & Horbanenko, S. A. (2015). Skarb vyrobiv dlia zbyrannia vrozhaiu z Poltavshchyny. *Arkheolohichni doslidzhennia Bilsskoho horodyshcha 2014*, 138–148 (in Ukrainian).

Yurenko, S. P., & Pryimak, V. V. (1990). Zemlerobski znariaddia Bytytskoho horodyshcha. *Vyvchennia istorychnoi ta kulturnoi spadshchyny Romenshchyny: problemy i perspektyvy: Tezy dopovidei ta povidomlen do naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoi 70-richchiu Romenskoho kraieznavchoho muzeiu (lystopad, 1990 r.)*. Sumy; Romny, 71–74 (in Ukrainian).

Henning, J. (1987). *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter*. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrtausends u. Z., Schriften zur Ur- und Frühgeschichte, 42. Berlin: Akademie (in German).

Teodor, D. Gh. (1984). *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V–VII (așezarea de la Botoșana – Suceava)*. București: Academia Republicii Socialiste România (in Romanian).

Teodor, D. Gh. (1996). *Mestesugurile la nordul Dunarii de Jos în secolele IV–XI d. Hr.* Iași: Helios (in Romanian).

Teodor, D. Gh. (1997). Reguinile Carpato-Nistriene în secolele V–X d. Hr. *Arheologia Moldovei*, XX: Spațiul nord-est carpatic în mileniul întunecat, 79–116 (in Romanian).

Стаття надійшла до редакції 27.09.2025

прийнята до друку 11.11.2025

POZHNIIA HOARD OF AGRICULTURAL TOOLS

Larysa BILYNSKA^{1,2}, Sergii GORBANENKO³

¹ State Enterprise Scientific Research Center «Archaeological Protection Service of Ukraine»,
Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine,
Volodymyra Ivasiuka Ave, 12, 04210, Kyiv, Ukraine;

² Sumy Regional Museum of Local History,
2 Gerasima Kondratyeva Street, 40030, Sumy, Ukraine,
e-mail: larysa.bilyn-ska@gmail.com, oasu_sumy@ukr.net

³ Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine,
Volodymyra Ivasiuka Ave, 12, 04210, Kyiv, Ukraine,
e-mail: gorbanenko@gmail.com

In 2018, a «hoard» of ancient agricultural items discovered near the village of Pozhnia was transferred to the Sumy Regional Museum of Local History. It consisted of a coulter with a socketed fastening and three *gorbusha* scythes (a scythe with a special type of fastening; one of them with a ring for fastening). Such coulters are still rare, and their findings are known only from Slavic sites of three archaeological cultures: Borshevo, Volyntseve-Romny, and Raiky cultures. Through the comparative analysis of similar materials from the cultural and chronological context, it has been established that this hoard belongs to the Volyntseve-Romny antiquities.

The tools were reconstructed in detail using a wide range of analogies, archaeological, iconographic, and ethnographic data. The coulter could be used with the most advanced type 5 plow (a curved plow with a

plowshare reinforced with an iron blade and placed horizontally to the ground, a coulter, and a moldboard). The use of a socketed fastener probably indicates that the tool has had some kind of repair. *Gorbusha* scythes belonged to short scythes or semi-scythes, in which the blade was fixed to small handles with a metal or elastic fastener, with the possibility of adjusting the angle between the handle and the blade.

Currently, the Pozhnia hoard is only the fifth find of this kind in the area where Volyntseve-Romny sites are distributed: Hlukhiv, Zhernovets, between the villages of Sugrove and Nyzhni Derevenky, and possibly Khytci. By analogy with the cultural and chronological context of similar hiding places, it should be recognized as a purely domestic temporary deposit for storing property, carried out outside the site. Detailed interpretation of such material (non-valuable) deposits requires the creation of the most comprehensive catalog for Eastern Europe.

Key words: Pozhnia, hoard, Slavs, last quarter of the 1st millennium AD, agriculture, coulter, *gorbusha* scythe.